

ՅՈՒԵԼԵԱՆՆԵՐ

ՕՇԱԿԱՆԸ ԵՐԵԿ ԵՒ ԱՅՍՈՐ

Մ Ա Ր Դ Ը

Մեծանուն գրադէտի մահուան քսանհինգամեակին առիթով կ'ուզէի անդամ մը եւս թարմացնել իր մարդու կերպարը եւ գրադէտի արժանիքները միտքերուն մէջ բոլոր անոնց՝ որոնք բարեկամ են գրականութեան: Սօսիլ գրադէտ բարեկամի մը մասին ուրիշ բարեկամներու: Մեր կենսապիւրները միշտ ժրատ եղած են մարդերու ապրումներէն տեղեկութիւններ բերելու, թողլով որ դորձը խօսի, սրագլուի ապագայ սերունդները անոր նալին իրենց ուրոյն հասկացողութեամբ, անոր փոխ տալով լեզուն իրենց սեփական զգացումներուն եւ մտածումին: Կան ուրիշներ որոնք կը կարծեն թէ անձերը տալիս կ'արժեն իրենց դորձէն, որ յաճախ չուր ու մոխիր է երբ համեմատութեան գրուի անոնց անձնական հմայքին հետ: Այս վերջին տեսակէտը սակայն, առաւելաբար հանրային գործիչներու վերաբերող, դուրս է գրականութեան եւ արուեստի սահմանէ: Օչականի պարագային պէտք է ըսել թէ իր կեանքին եւ գրականութեան մէջ եւ եթէ անուղղակի անդրադարձումներ կան, որ շատ բնական է, անմիջական եւ սերտ աղերս մը գոյութիւն չունի: Իր գրականութիւնը հալոյթին չէ իր կեանքին եւ անձին, նման Չոհրապին, օրինակի համար, որուն դորձը ատուելաբար պատկերն ու անդրադարձը եղաւ իր կեանքին:

Տասնչորս տարիներ շարունակ բախտը ունեցայ վաշխելու բարեկամութիւնը Օչականին, որ օրհնութեան մը պէս կը տարածուէր չորքս: Մեր ծանօթութեան առաջին օրէն զգացի իր մտքին բացառիկ սրակը եւ իր հոգիին շնորհները: Սիրեցի զինքը այն խոր համակրանքով որ հիացումէն կը ծնի: Ինքը գիտէր տալիս եւ հօր մը զգացումով կը նայէր ինծի եւ կը հսկէր վրաս: Անիկա նման չէր իմ ճանչցած գրադէտներուն, անձնատրուութիւնը դորաւոր էր իր մէջ, որովհետեւ կամքի ուժէ, հոգեկան կորովէ ու մանաւանդ աշխատութեան անհուն խանդէ եւ կարողութենէ մըն էր չինուած: Իր մտածումները կեանքի վրայ յարուած մտքէ մը կուղային:

Իր միտքն ու հոգին զեղուն էր եւ յորդապեղ եւ հանդարտ լոյս մը կը հառադայթէր կարծեա իրմէ. այդ լոյսը չէր շլացներ բայց յարաճուն թաղցրութեամբ կը լեցնէր իր շուրջը եւ սիրտնքով կը համակէր իր մտերմութեան մէջ եղողները: Դուրսէն զինքը դիտողները իր անաշխարհային եւ հաստ կճեպին տակ ոչինչ կրնային նշմարել, այդպիսիներուն համար Օչականը անուն մըն էր միայն: Մեծանուն գրադէտը սակայն նման էր այն նկարներուն որոնք առաջին տկնարկով չեն գրաւեր քեզ, որոնց մէջ սակայն չկատկածուած գեղեցկութիւն մը կայ որ նոր հիացումով կ'առնիքնէ քեզ: Օչականի դիմանկարին տիրական դիմը իր անպարագայի տաղանդն էր, խոնարհ գրաբեւոյթի մը ներքեւ տրուած:

Դիւրին չէ Օչականը ներկայացնել իրրեւ մարդ եւ գրադէտ. անիկա

բացատրիկ էր, ինքնատիպ եւ իր նմանը չունի մեր հին եւ նոր դրականութեանը մէջ: Կապարի, պղինձի եւ ոսկիի խառնուրդ ձուլածոյ մը, ուր զիւղացին, մարդն ու դրապէտը երջանիկ շաղապատումով զերար կը լրացնէին: Դժուար էր իր կապարը կշռել, պղինձը ծակել, սակայն հեշտանք էր իր ոսկիի արձակած վառիկին նայիլ: Իրրեւ նրբատաղանդ գործաւորը իր ներքին արժէքներուն, ան գիտցաւ զանոնք յղկել եւ աճեցնել, արձակել տալու անոնց ազամանդեայ շողքը եղերական դեղեցկութեամբ: Հպարտ էր իր տաղանդին սաղաւարտովը, սակայն համեստ ու քաղցր:

1937ին երբ Փարիզէն կը վերադառնար, ընկճուած էր ու բեկուած ինքըն իր մէջ: Մեծ ոստանի ամենապէտ թիչկները միայն վեց ամիս ապրելու իրաւունք տուած էին իրեն: «Այսպէ՞ս պիտի ըլլար Օշականը» ըսաւ ինծի, խրդուած ձայնով: «Ամէն ինչ սեւ է շուրջս, կեանքը որ կը վառէր մէջս աստղի մը նման, մոխիր է այլեւս, որովհետեւ մոռալ աղէտին դէմքը կը ճնշէ վրաս, անձանօթ հրէշի մը պէս: Երբեմն ինծի կը թուի թէ մեռած եմ արդէն, անտես ձեռք մը կը հեռացնէ զիս այն բոլորէն, որոնք դեռ մինչեւ երէկ լեցուն էին կեանքով»:

«Օշական», ըսի, «թիչկ չեմ, սակայն վստահ եմ թէ դուն աւելի քան տասը տարի տակաւին պիտի կրնաս ապրիլ. այս է թելադրանքը իմ նախադրացումին»: Չեմ գիտեր թէ որքա՛ն հաւատք ներշնչեցի իրեն, բայց զպայի որ ուղեց հաւատալ:

Օշական այն մարդերէն էր որ երբ գրէր ձեռք առնէր՝ կը մոռնար թէ ատկէ աւելի սրբազան պարտք կրնար կենալ իր ուսերուն: Այդ խղճմտանքին մէջ ան ազատագրել գիտցաւ իր զգայնութիւնները, երազներն ու վիշտերը, բայց մանաւանդ փառասիրութիւնները՝ պատահական, արտաքին վիճակներէ, անոնց հաղցներով իր հարուստ միտքին պատմութեան: Ինչ որ ելած է իր գրէն՝ հոգեկան, հարուստ, խոր, տարօրէն լեցուն տաղնապի մը արտայայտութիւնն է: Անիկա տարիներով լուռ մենակեացը եղաւ, առանց իր անունը հրապարակի վրայ թարմ ծախելու վարկաբարձի տաղնապէն եւ դրական նախադրութեանէն: Զիտուն տարիներ շարունակ չթողուց գրիչը իր ձեռքէն, հակառակ շատ անգամ իրեն վիճակուած դժոյզակ պայմաններուն: Գրեց ու ոտեղծեց, թելադրանքին տակ իր անդրանիկ հոգեկանութեան եւ հանգանակներուն, գաղտնիքով զինքը կանխող եւ յաջորդող սերունդներու ըմբռնողութենէն: Գրելու, ստեղծելու իր ահաւոր թափը, մոլեռանդութիւնը, հերետիկոսութիւնը, չիտուն տարիներ շարունակ պարտադրելը, խնամելը, անոր հետ ամէնօրեայ մտերմութեամբ ապրիլը, այլապէս ողբերգութիւն մը իր կեանքին:

Անիկա բնաւ չմիացաւ խմբադրողներու քանակին: Եղաւ միշտ մտքով հզօր եւ խառնուածքով պարկեշտ, եւ յաջողեցաւ զսպել աճապարտ փառասիրութիւնը, ունայնամտութիւնը բոլոր աժան կերպով փայլիլ՝ ձգտողներուն: Խմբադրութիւն, յօդուած, պարտադրուած կազմապարմըն է գրեթէ բոլոր գրողներուն համար, շատերու ասպարէզին արշալոյսն ու վերջալոյսը: Մեր գրողադէտներէն շատեր չեն տառապած արուեստի տաղնապով եւ ենթակայ են միւս շարժուն քանակին: Ի վերջոյ պէտք է գիտնալ թէ գրադիտութիւնը ամբողջին է, արուեստը՝ անհատին: Այս երկու ըմբռնումները գրեթէ ներհակ յըղացքներ են: Առաջինը ինքզինքը ուրիշներու վրայ բաշխելու, ուրիշները նրա մանցներու հետնակ աշխատանք է: Երկրորդը ուրիշներէն գաղտնիք, ուրիշները նուաճելու հակա իրարեմբ մը: Օշականը մտաւարական մըն էր, այսինքն մէկը որ կը սիրէր աշխատիլ ընկերութենէն անկախ, հանրային կեանքէն հեռու, ընկերային շարժումներուն անտարբեր, զեկամարելու տենչէն անմտան:

Որ իր իմացական ծագումնին մէջ կ'աշխատի զնեւ ցեղին մատուցական կարողութեանց բոլոր կարելիութիւնները: Իր այս ճիգին մէջ ան առաջ է իր ժամանակէն, իր ժողովուրդէն, ինչպէս նաեւ բարոյական եւ քնկերային հաստատուն թուարկէն:

Իմ երեւակայութեանս մէջ ան կը մօտենայ Պարսիկ մեծ բանաստեղծ Ֆիրտուսինին, իր նկարագրովը, այլամերժութեամբ, հպարտութեամբ ու հանճարով: Նման անոր ոչինչէն սկսած եւ մինչեւ բարձունքները հասած: Միշտ մտխաճիքի եւ հալածանքի ենթակայ, մեծութիւններու վիճակուած ճակատագրով: Մէկը որ երեցս մահապարտ բլլալէն յետոյ ազատեց իր գլուխը, զայն ճերմակ մազերու փուշէ պտակի մը վերածելէ վերջ:

Երկուքն ալ կուգային զիւղէն, լեցուն հողին շունչովը, ալսինքն իրենց ժողովուրդի խորունկ ձայներովը: Հողը հողեղէն հօր կառոյցն է ներքին մարդուն, որ զիտէ աճեցնել, բեղմնաւորել ու մարմնացնել հողին, մայրազորով եւ անահանջ:

Հակառակ իր զիւղացիի չարքաշութեան, երկաթեայ կամքին, տրտում էր Օշականը: Ան իր սրտին մէջ ունէր պարապ մը զոր ոչինչ կրնար լեցնել: Այդ տրտմութիւնը կուգար թերեւս մանկութեան վճիռ երջանկութեան մը պակասէն, թերեւս հողեկան խառնուածքէն եւ կամ զաղափարական անաւարտ հետամտութենէ մը: Տրտմութիւնը որ իր խորհրդանիշ զարչներովը մեր կեանքին մանրաթելը կը կազմէ, ըստինքեան արժէք մը չէ, սակայն բոլոր անոնք որոնք այս աշխարհի միայն զիտակից եւ խորունկ կեանք մը կ'ապրին, ունին այդ տրտմութիւնը: Ո՞վ չի գիտեր թէ կեանքի հիմնայատակը ցաւ է, թէ դէրադոյն նկատուած հաճոյքներն իսկ, վերջի դուժարի մը մէջ անոր պիտի մեծութիւն: Սուր, ծանր, մութ եւ խուլ տառապանքը բոլոր այն բաներուն պէս, որոնք մեզի հաշիւ չեն տար բայց կը պարտադրեն զիրենք մեզի: Տառապանքը որ կը ծնի մեր աշխատանքէն, հաճոյքներէն, կ'ընկերանայ մեր առաքինութիւններուն, շուքի մը պէս ետեւ է մեր սէրերուն եւ բարեկամութիւններուն: Կը սլաքէ մեր մարմինը, կ'արխնէ հողին հոն՝ ուր չէինք սպասել իրեն: Կ'ուզէ՞ք խորհրդանիշ անձնաւորութիւններ անկէ. Սոկրատը, Տանթէն, Միշէլ-Անժը, Նարեկացին: Միայն ծանծաղամիտներ չեն դգար անոր սեղմ ու ծանր օգակները որոնք օրերու հետ կուգան սեղմելու մեր հողին: Վիշտը իր ուրոյն աղբիւրները ունի, զգայուն հողին՝ որ իրեն ու երեւոյթները իրենց բացարձակին, իտէային կը տանի, որ իր մէջ կը կրէ աշխարհ մը շատ աւելի մեծ ու պայծառ եւ որ կը տառապի յաճախ իր ունեցածին շատութեանը համար, իր մեծութեան տրտմութիւնը ունի: Մարգրիկ՝ որոնց վիշտը արդիւնք չէ կեանքէն պատճառուած անբախտութիւններու կամ ներքին բերումներու, որոնք տրտում են ոչ թէ երկրին երեսը ծածկող մութին համար, այլ Աստուծոյ դէմքը սքօղող մշուշէն:

Տրտում է արուեստագէտը, կեանքին նայող իր հողին առանց տառապանքի չէ որ ետ կուգայ: Մեր շուրջը անորոշուած քառսէն արուեստագէտը կը ճգնի վերբերել երազը մարդուն՝ որ կը յապաղի լերան ետին, յոյսը սիրտուն՝ որ թռչունի թևով կը հեռանայ, ու փառ յիշատակը քիչ քիչ ցամքող կեանքին: Տրտում է արուեստագէտը իր այս նոր աշխարհաշինութեանը համար եւ տրտում իր նորակերտ աշխարհին մէջ:

Կեանքը իր առօրեայով կը թուէր հրապոյր շունենալ Օշականի համար. ասկէ անշուշտ իր համակիր եւ քաղցր հակումը ուրիշներու հողիներուն: Ան բոլորանուէր մատուցուող մըն էր բոլոր անոնց՝ որոնք կուգային բաժին առնելու իր ունեցածէն: Ամէնուն իր ժամանակը տալու եւ բարոյական նոյն ա-

ջակցութիւնը ըլլալու յօժարամտութիւնը պարտականութեան զգացում չէր, այլ ապրում մը: Տալու, բաշխուելու այս բարձրօրէն մարդկային բերումը իր երազներէն հալածական մարդուն մէջ՝ կերպ մըն էր թերեւս միութեամբութեան, ճիշդ մը իր հոգին լսելին բերելու:

Լուս մարդ մըն էր Օշականը, աշխնքն մէկը սրուն մտածումներն ու զգացումները գերազանց էին խօսքերէն: Մեծ արուեստագէտները չեն պարպեր ինքզինքնին խօսակցութիւններով, որովհետեւ եթէ խօսելը ցանկ է, մտիկ ընելը քաղել է: Օշականը խոյս կուտար ամէն բանէ որ ազմուկ էր, հետոսութիւն եւ բարբանջանք: Իր լուսութեանը մէջ ուժ մը կար սակայն որ սպառնալիքէ մը նման կը կախուէր շատապրոյցներու գլխուն: Բնոր մեծ ու զեղեցիկ մտածումները կը ծնին ու կը դարձնուին լուսութեան մէջ: Մարդիկ իրապէս կ'ապրին երբ լուս են:

«Կը զարմանամ» կ'ըսէր յաճախ ինծի, «որ քեզի եկողներուն հետ կըրնաս աշտան երկար եւ ախորժակով խօսել: Ինծի պէս յիմար գիւղացի, ուրիշ սովորած եւ մարդոց հետ յարաբերելու եւ պատշաճելու եւ անոնց մտածումներուն համաձայն խօսելու արուեստը»: Կը տազտկանար երբ մարդիկ իր շուրջը շողակրտային, եւ ասիկա ականջներու յոգնութիւն մը չէր միայն, այլ մտքի ծանծրայթ:

Օշականը բնաւ կուսակցական չէ եղած: Ընդ չէ բնէ թէ այս ուղղութեամբ ան իր նախասիրութիւնները ունէր: Քաղաքականութիւն խաղալը, բոտ իրեն, ինչպէս անցեալի աշնպէս ալ ներկայի մէջ, մեր թշուառութիւնը եղած է, չարիքի համազօր: Հետի պահած է ինքզինքը միշտ առաջնորդելու զեր բաւանանց հին եւ նոր սերունդի ներկայացուցիչներէն, երբ անոնք հանրային դործիչի եւ հրապարակադրի գրաւիչ պատմաւաններով կը սերէին սոսքալ: Թոյլ չէ տուած ինքզինքին բնաւ որ իր անունը լրագրական սիւնակներէն մազէ, կամ հասարակական հարցերու յաճախ ունայն մերժուածութեամբ սպառի: Ունէր հանրային հետաքրքրութիւններ, բայց ոչ մէկ հոսանքի կը պատկանէր: Մեր յեղափոխութիւնը իրեն համար օտարէն ընդօրինակուած մեղի անյարիր տարբն էր: Տրտում հոգեբանութիւնը մերթններուն, որ իրենց տունին ձաւարը ձգած չուկայի բրինձին մայեցին: Մեր պապերը աւելի իմաստուն էին, կ'ըսէր յաճախ: Անոնք ալ ունէին անշուշտ եղբարխոյս իրենց ետք, գիրար կործանելու մոլուցքը, զարասր մէրքը մեր պատմութեան, սակայն խիճերով պատ հիւսելու չափ միամիտ չէին: Մեր երազատեսի միամտութիւնը միշտ իրողութիւններէն դուրս դործեց, բախտախաղի գնելու աստիճան մեր գոյութիւնը: Մենք արիարանց զինուորները հանդիսացանք մեր աղէտին, անարդասիք յանդգնութեամբ հրաւիրելով մահը: Անք հիացում ունէր մեր ժողովուրդի ողջմտութեանը միայն, եթէ օտար հոգեր չգային դայն աշայլելու: «Ողջմտութիւնը ժողովուրդի միտքն է», կ'ըսէր, «եթէ մեզի պակասած է յաճախ իմաստութիւնը, բայց արթննալու եղած է մեր մէջ ողջմտութիւնը, մարդուն ամէնէն չքնաղ առաքինութիւններէն մին, բնազդի, բանականութեան եւ փորձառութեան համադրումներէն բաղադրուած: Պարտաւոր էինք նախազգալ աղէտը որ կը նիւթուէր, մեր ժողովուրդին գոյութիւնն իսկ սպառնալու ջնջելու չափ բնդարձակ: Միւս կողմէն սակայն գոմիկան մտնեալի մը չէր եւ խոր համակրանք ունէր եր ժողովուրդի առաքինութիւններուն եւ սրբութիւններուն նկատմամբ: Մեծ հաշրեկանէր մըն էր, բաժնուելով սակայն կուսակցական հայրենաւէրներէն, որոնք այս մարդին միայն իրենց ունեցած պուտ մը զգացումը դադափարի ու տեսակէտի վերածած՝ կը գրեն ու կը ձառեն, սոսանց դատարանի կարենալու երազը իրականութիւնէն: Անոնք չարաշար կը գործածեն իրենց երեւակայութիւնը:

անոնց համար ալ կարելի է լսել թէ Քրիստոսէն ու Համէթը տարբերութիւն չունին։ Օչակոն գիշացի էր, անոր համար հոգը, հայրենիքը, ժողովուրդը օրիշ գրացում եւ տարողութիւն ունէին։ Հայրենասիրութիւն մը որ ողբով ու բողոքով չուրի, այլ կը մնայ իրրեւ անսպառ եւ քաղցրազին լոյսը եւ հոգիին, մեր աւերներուն, փառքերուն եւ մութերուն վրայ առկալ։ Իրեն համար հայրենիքը հոգ էր, իրրեւ յղացք ու զգայութիւն, իրրեւ ցեղային ուժ, ստացումը եւ ապահովութիւն, սուրբ գերեզման մեր հայրերուն, օրրան սերունդներուն, հնձան մշակոյթին, առանց որոնց կարելի չէր դիմանալ, ապա՛ իրրեւ կորսուած երազ եւ նիւթ տարփողանքի։

Միւս կողմէն գրականութիւնը հանրային երեւոյթ կը նկատէր եւ գրագէտը հանրութեան կը ծառայէր իր ճամբով։ Չէր ուզեր ընդունիլ այն տեսակէտը թէ գրականութիւնը իրրեւ հանրային երեւոյթ հանրութեան պէտք էր հասցէադրուէր, զոհացում տալով օրուան հարցերուն եւ մարդոց ախորժակներուն։ Օչակոն եւս Անտրէ Ժիտին հետ կրնար լսել. «Ես կը գրեմ անոնց համար որ պիտի գան»։ Որովհետեւ արուեստի գործը ուղղուած չէ ներկային, այլ ապագային։ Գրագէտը իր շրջանի արտագրութիւնը չէ միայն, այլ ժամանակակից է այն դարաշրջանին որ ի լինելութեան է։ Գործ մը, ըստ իրեն, կատարեալին կը մօտենար երբ ներկայացնէր իր ժամանակի հարադատ պատկերը եւ զատնար մարդարեւութիւն մը ապագային համար։ Որքան իրաւունք ունէր Օսկար Ուայլտ, երբ կ'ըսէր թէ՛ «գրագէտը ապագան է։ Թաղաւորը իր ժամանակին միայն կ'իշխէ, իսկ արուեստագէտը՝ բոլոր ժամանակներուն»։

Չեմ ուզեր կանգ առնել իր անձնաւորութեան այն մանրամասնութիւններուն առջեւ՝ որոնցմէ աւելի թերեւս մեզմէ շատեր պիտի ուզէին ցոյց տալ իրր տարր մարդերու կեանքին։ Չմոռնանք միւս կողմէն թէ մարդերը տալլ կը նշանակէ հոգեբանական կարգ մը երեաներու եւ անոնցմով պայմանաւոր դատարարներու համադրութիւնը բնէ եւ կամ առնուազն զանոնք հոգեդրելի դէժ իրենց կեանքի մեծ փուլերուն վրայ։ Ֆրոյտեան վերլուծումով մը գուցէ կարելի ըլլար մասամբ մօտենալ անոր խառնուածքի հէնքին։ Կիրք, արիւն, հոգեկան վիճակներ, սեռային սլաքին տակ իր գրականութեան նուազին ստեղծաշարը կը կազմէն։ Իր իմացական կառոյցը, զգացական ու բնազդային լծակներէ զսպանակուած, ենթադրականացական էր, ուր սեռայինը կ'առաջնորդէր զինքը յաճախ առանց իր կամքին։

Շատերուն անձանօթ է թերեւս որ Օչակոն առանց երկրորդական վարժարան մը իսկ աւարտած ըլլալու, միւս միմեակ քալած է ձիւնապատ, ամայի այն կատարներուն, որոնք իր կողմէ մշակուած հայ գրականութիւնն ու հայ ընկալատեւութիւնը կը բնորոշեն։ Նոր չէ որ ամայութիւնը քիչ աչցելու կ'ընդունին եւ գաղտնիք չէ թէ Օչակոն ընթերցողները կերպով մը հաղուադիւտ ուխտաւորներ են այն հրաշայի կառոյցին որ իրմով կը մնայ չիմուած մեր գրականութեան անդաստանին մէջ։ Օչակոնին համար բան մը ըլլալէ աւելի բան մը ընել կարեւորու իղձը ապահովարար ամէնէն մաքուր ճիգը եղաւ իր խրդճին։ Այս է պատճառ անշուշտ որ ան հակառակ իր կենսունակ տրամադրութեանց, կեանքի սոփորական հրապոյրներէն միշտ խուսափող մը եղաւ, այդ բոլորին վերջնական հաշուեկշիռը փորձելով թուղթին վրայ։ Եւ ինչ որ իր նրկաւորի ամէնէն յատկանշական գիծը կը ցոյցանէ, այն է թէ սկիզբէն, այսինքն հմտութեան եւ արուեստի մարդը իր մէջ կազմուելու առաջին օրերէն, իր հակումները կ'ուղղուին դէպի մեր ժողովուրդի բարձրագոյն արժէքներու հետախուզութիւնը։ Օչակոն միմեակ է քայիւր իր փառքին եւ ինքն է մեծ ճարտար

բաղադրելու իր գործին: Զօրաւոր էր իր մէջ ինքզինքը իրազօրեւելու կամքը, և գործին նուիրուելու բարբարոս և աշխատեցող պատրաստութիւնը: Ասիկա կերպով մը Հակոտաճիւրը եղած է ըլլոր «միտակներուն»: Մեծ գործերը ի վերջոյ մենու-թեան մէջ կը ծնին: Կեանքէն բխող և իր գործը ընդգրկող այս առանձնապաշ-տութիւնը մէկ կողմէն պաշտպանած է անոր գործը, միւս կողմէն բոլոր զինքը կարողացողները լեցուցած է վաշտապատակներով իր մասին: Գիտեմ առանձն աւելի մարդեր, որոնք Հակոտայի իրենց վախճանին՝ իրեն աշխատեցող մը նկատութիւնը կ'ուզէին խնայել, խորհելով բիրտ և դաժան մարդու մը հետ չմտնելու մը անտեղութենէն: Սակայն մեծ կ'ըլլար նման խորհողներու դարձան-քը, երբ կարծր և անհանդուրժելի նկատուած Օշականի վտարէն, որ Արա-մազդի մը կատաղութեամբ միշտ Հալաւեց յաւանութեամբ և բռնութեամբ «Տիրոջ աշխիւ» մտնել սպողները, կը զիմաւորուէին մանուկի մը չափ պարզ և հին բարեկամի մը նման:

Օշականի մէջ, ի հեռուէս իր արտաքին անտաշ պարզութեան, մեծ բա-նաստեղծ մը կ'ապրէր: Իր գրական հոգեւոր առաջին պատուները բարախուն միայնութիւններ և աշխատեցողութեամբ: Անէր ուժեղ և ճառարայնութուն երեւ-կայութիւն և իրերը զիմաւորելու քաղցր յոժարամտութիւն, որ միակ դադա-նիքն է ստեղծագործութեան: Մարդը որ զիսէր զգալ վաշտապատակներ բոլոր անոնց՝ որոնք Հոգեւոր Համար կ'ապրէին լոկ, և արտակարգ ու պան-դոսը խղճութիւնը հարուստներուն: Սոնարհներու և անժառանգներու նը-կատմամբ իր սէրը որ այնքան սրտառու է կերպով տուաւ, կը բխէր այս ըզ-գացումէն:

Հակոտայի իր յայն հմտութեան, հոգեւոր յուսախարութեան և կեանքի մէջ իր մթերած դառնութեան, անիկա մինչև իր կեանքին վերջը պահեց բա-նաստեղծի զգայնութեանց թարմութիւնը, գործիք կրնալու մանկուշակութիւն մը: Իր այս զգայնութիւնը յուսաւորուած ու հոծացած արուեստ բխումնե-րով՝ զինքը կ'ընեն մեր մեծագոյն բոժանիքը՝ որ Օշականի մօտ գրական ծա-նօթ Հակոտաճիւրի մը ըլլալէ աւելի՝ նկարագրի, խառնուածքի կտոր մըն էր:

Օշականի միտքն ու հոգին, Հակոտայի իրենց պարզութեան, հարուստ էին իշխանի մը գանձարանին չափ: Աման պոփառանք մը բրած չենք ըլլար ի-րեն, երբ բանք թէ եղիչէ Գուրեանէն մերջ, ան մեր մեծագոյն հմտութեան եղաւ: Կը ճանչնար մեր պատմութիւնը ոչ իբրեւ թիւ ու անուն, այլ իբրեւ ներքին այն իրականութիւնը որուն մտաւորութիւնը ունէր:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի նախաբանին, Օշականը եւ-րոստողէմի Ժառանգարաց սրահին մէջ խօսեցաւ սկսող աղէտէն և անոր ճա-կատադրէն: «Մամինոն», բառ, «որ եւրոպայի պաշտպանութեան բերդը կը նկատեն դաշնակիցները, ոչինչի պիտի ծառայէ: Գերմանները յիմար չեն մէկ-ուկէս միլիոն զինուոր դնելու անոր գրաւումին համար: Անոնք Պեյճիքայի հարաւէն պիտի բանան գիծը Ֆրանսա մտնելու: Անգլիան երկար առնել պիտի զիմանայ, անորոջ հակառակորդ: Իսկ եթէ Հիթլերը գերագոյն յիմարութիւնը գործէ Ռուսիոյ վրայ յարձակելու, յաղթանակը անկասկած դաշնակիցներուն է»:

Արտակարգ յուսամտութեամբ կ'ուզէր թափուող արեան քանակը՝ պար-տաւորին ու յաղթողին համահաւասար: Գերմանիան չի կրնար չափել, պէտք է որ չափի պատերազմը՝ բոտ իրեն տալիս պիտի նշանակէր բիրտ ուժին յաղ-թանակը մտքին վրայ: Այս խօսքերը գրական հմայք մը չէր որ կը յուսաւորէ-ին, այլ կուգային յայտնաբերութենէ մը, մշտնջեն անդին տեսնել կարենալու:

կարողութենէն, զոր միշտ ունեցել էր մաքի այս կախարհը :

Գիտէր նոյնպէս մեր Եկեղեցին, իրեւ սրբազան մասը մեր պատմութեան, ոչ իրեւ դաւապանադիրք մը, այլ իրեւ կրկէս մը իրարմէ հօգո առաքինութեանց, որոնցմով զօտեպինդ՝ մեր հայրապետները անցեր են արիւնի եւ կրակի մէջէն : Կը ճանչնար մեր հին եւ նոր մատենագրութիւնը իր խորութեանը եւ զեղեցկութեանը մէջ, եւ ոչ ոք իրեն չափ կրնար հաղորդ ընել մեզ անոնց հոգեկան, ցեղային եւ մանաւանդ զեղազիտական արժէքներուն : Ծանօթ էր նոյնպէս օտար մատենագրութեան, իր լայն եւ խոր երեսներով : Տեղեակ էր գիտական, հոգեբանական եւ նոյնիսկ բժշկական ուսումներու որոշ եւ ընդարձակ զօտիններուն եւ գիտէր ընդգրկել այս բոլորը մասնագիտական բուռելու չափ մանրամասն ճշգրտեամբ :

Իմ միտքս սակայն իրեն համար բնականաբար ծալքով մը երբ կը ձգտի այս ամէնուն ներքեւ տեսնելու մարդը, անով կարենալ յարարելու միւս արժէքները, տարօրէն տրտում զգացում մը կը լեցնէ զիս : Մեծ մարդերու կեանքին տրտմութիւնը չէ ասիկա, այլ գլխաւորապէս հասկցուող ճակատագիրներու ողբերգութիւնը : Ի վերջոյ մարդեր կան որոնք չար աստղի ներքեւ են ծներ. ինչ կերպով ալ որ ուղենք արժեւորել կամ հասկնալ այս բացատրութիւնը, անիկա կը մնայ պատշաճ իրողութիւնը շատ մը մարդերու, որոնք միշտ պիտի տառապին ու հալածուին, իրենց ունեցածին շատութեանը համար : Նոր չէ որ աստուածներու կրակը մարդոց բարիքին բերողները՝ կանչուին քաւելու իրենց մեղքը :

Գիւղացի մըն էր Օշական, անսրբազրելի եւ բացարձակ : Գիւղին պարզմտութիւնը, բացարտութիւնը, յամառութիւնը, չարքաշ արիւթիւնը զժուար չէր հաստատել իր վրայ : Միւս կողմէ ամէն գիւղացի ճակատագրապաշտ է, անպատահ, այսինքն ինքնապատահ ըլլալով կը գլխաւորէ զէպքերը՝ երբ անկարող է զանոնք այլայլելու : Ասկէ կուզար այն բուռն զգայնութիւնը, որ իր մէջ շատ գիւրաւ կը վերածուէր կիրքի :

Ոչ ոք պիտի ուղէր համամիտ չըլլալ ինծի՝ իր հաղաթուոր աշակերտներէն եւ սակայն թիւով քիչ բարեկամներէն, եթէ բռն թէ Օշականը մեր ամէնէն պարզ, ազնիւ եւ օգտակար ըլլալու զգացումով տողորտած անձն էր : Այս վերադիմելիքը եթէ ուրիշներու պարագային բացուելու պէտք չունին, Օշականի անունին առջեւ անհրաժեշտ բացատրութեան կը կարօտին : Օշականը որուն զրահանութեան մէջ գոյութիւն չունին կարծես ածական ու մակբայ, որ ամէն բանէ աւելի պահանջեց, ինչպէս կեանքի՝ այնպէս ալ զրահանութեան մէջ պարզութիւն եւ իրաւութիւն, իմ հանդիպած ամենապարզ մարդերէն էր : Պարզ էր իր ընկերային յարաբերութիւններուն մէջ, պարզ՝ իր աշակերտներուն եւ բարեկամներուն նկատմամբ : Սիրտն էր կեղբորն իր էութեան : Հակառակ իր մեծ մտաւորական մրջյունին, պարզ մարդոց ընկերակցութիւնն ու մտերմութիւնը կը նախընտրէր : Միամիտ չէր, սակայն բարի եւ անխաղաղ : Գիտէր չարը իր բովանդակ զաղրելիութեանը մէջ, բայց նոյն ատեն չէր ուղեր հաւատալ կարծես չարիքի սկզբունքին, հակառակ այն իրողութեան որ կը ճանչնար Թուրքը :

Ազնիւ էր Օշականը, մանուկի մը պէս բացսիրտ : Ռնանի մը ուղեղը ունէր, բայց մանուկի մը հոգին : Գիտէր աշխարհի չարն ու բարին, սրբազան մատենաներու խոստումը, բոլոր ժամանակներու գիտուններուն վճիռը, բայց խորապէս կը սիրէր զեղեցկութիւնը մանուկի հոգիին եւ կ'աղղուէր հաւատքով ծունկի եկող տէրտէրի աղօթքէն : Թերեւս ասկէ կուզայ այն տարօրինակ վիճակը որուն նման մենք յաճախ կը հանդիպինք Բաֆֆիի եւ Ահարոնեանի մօտ .

ատիկա առհասարակ անուշադրութիւնն է զուցէ իր ժողովուրդին եւ կտակը իր արեան, որուն գինովն է որ մենք մեր բոլոր գերութեան ընթացքին պուհեր ենք մեր հոգեկան միութիւնը դուրսէր ժողովուրդը ունէր կանխող զարեւուն: 1937ին, իր տաղնապի օրերուն երբ սրտի կաթնամոմ հիւանդանոց կը մնար, կեանքի ու մահուան մէջ տարուեր, Թորգոմ Պարթաբքը այցելեց իրեն: Մեկնելու ժամանակ, ըսաւ. «Յակոբ, կ'ուզե՞ս որ աղօթեմ միտք»: Օշականի աչքերը լեցուեցան. «Արբաղան, մի՛ նեղուիր, թող այդ վարատեան: Հայկադուն վարդապետը ըսէ, անիկա կը հաւատայ իր ըսածին»:

Իր դործին մէջ խորունկ անդունդներ, հոգեբանական անմատոյց բարձունքներ, ծանրածանր մեղքեր ու ճահիճ, ինչպէս ամենէն զաղիր ոճրագործներու ջոխի, անբաւական կուգան պղտորելու այս քառասունութիւնը որ զգալի է Տոստոյեմսկիի ալ դործին մէջ, որ Օշականի դործին նման թէ եւ թանձր, աղճամուղջի մէջ խորասոյգ, չի դադրիր քրիստոնէական սիրոյ բոցալաւ աշխարհ մը ըլլալէ: Ռուսին միտքեր եւ Հայուն անուշադրութիւն: Օշականին զգայնութիւնը նուազ ներգործական է, սակայն չղարշային ծփանքով կը փռուի իրեն: Բուն վրայ եւ մարդոց մէջ կը դնէ անօրինակ խռովք եւ քաղցրութիւն: Իր թափանցումին սրութիւնը կենդանի մարդերն ու անցեալ կեանքերը գիտէ ճեղքել ու անցնել:

Հակառակ իր հմտութեան եւ լայն հորիզոնումին, Օշականի միտքը մետաքս թաշկինակի մը նման քաղցր էր ու ծփուն, եւ մանուկի մը ափը պիտի բաւէր զայն ամբողջապէս իր մէջ ունենալու: Շատ քիչ բարեկամներ ունէր վասնզի քիչերուն կրնար ընտելանալ: Սակայն անոնք որ կրցած էին շահել իր անվերապահ բարեկամութիւնը, անոնց նկատմամբ պարզ էր ու որտեղ՝ դրպրոցական ընկերով մը նման: Կը հաւատար թէ մարդկային սեւէ յարաբերութիւն կատարեալ չէ, եթէ չէ պսակուած բարեկամութեամբ:

Ընկերութեան մէջ երբ մտայնութիւնն ու միջոյրտը չխօսէին իրեն, ժամերով կրնար լուռ մնալ: Իսկ երբ չըջուէին պաշտանները, այն ատեն զիրահաղորդ կը դառնար: Ժուժկալ էր, պերճանքէ փախչող: Պարզ էր իր նիստուկացին ու վարժունքին մէջ, իր կեանքէն աքտորելով բոլոր արուեստական ունակութիւնները: Կրնար մուճակներով եւ զիշերազգեստով հիւր ընդունել, «ծօ»ով խօսիլ, «կնիկ» ըսել նազելաչուք եւ անգուրուած տիկնոջ մը: «Յոնարհներ»ու հեղինակը խոնարհ ու զարտուղի էր իր բարեբուն, իր շարժումներուն, իր նիստուկացին, խօսքին ու վերաբերմունքին մէջ: Պարզութեան մէջ բարդ ու բարդութեան մէջ պարզ: Բիրտ էր եւ ինքնիշխան, հաւատար ընտանութեամբ եւ ազատութեամբ կրնար խօսիլ ինչպէս սովորական մարդերու՝ այնպէս ալ դրամատէրներու եւ պատրիարքներու հետ:

Իր նիստառարներու ազգատութեան սարսափը եւ ապագայի անորոշութիւնը կը քալէր իրեն հետ, ստիպելու զինքը որ ըլլար վերջին ծայր խնայասէր: Չեռքի տակ ունիմ իր երկու նամակները, Թորգոմ Արբաղանի գրութեամբ: Առաջինին մէջ կը խնդրէ որ Արբաղանը ազատէ զինքը հացի հարցէն, որպէսզի կարելիութիւն տրուէր իրեն իրագործելու զրական իր երազները: Այդ օրերուն ան ունէր իր մտքին մէջ իրագործելի համապատկերը իր ժողովուրդի շնորհներուն, ինչպէս մտատեսութիւնը՝ այդ շնորհներով իրագործելի բարեբնություն: Կարելի այս պաշտաններու ստեղծումով շտկելու իր մէջքը, Հայ գրագէտի ու վարժապետի գերագոյն կարիքը, կրել կարենալու այն սրբազան բեռը որ մեր ժողովուրդին էր: Երկրորդ նամակով Արբաղանի միջնորդութիւնը կը խնդրէր մեկնեալ մը ճարելու «Ստեփաննոս Սիւնեցի» քնարախաղին:

Ինքը որ այնքան խոր զիտէր թափանցել իր հերոսներու հոգիին, առօրեայ կեանքին մէջ զուրկ էր զինքը շրջապատող մարդերը շատ անգամ հառկնալէ: Իր շուրջի մարդոց առհասարակ կը մտառէր, շարունակելով մնալ մերապահ նոյն առնէ: Այս երկուութիւնը, աւելի ճիշդ ճամբադաշտութիւնը, հաստք բլլալէ աւելի միճակ էր իր մէջ: Պէտք է մտնալ որ զիւզացին որքան պարզ եւ հաւատաւոր, նոյնքան մեհերոտ եւ անմեղական է ընկերային յարաբերութիւններուն մէջ, անոնց յարափոփոխ ու մթին ալիքներուն վրայ զիրութեամբ նստել չկրնալուն համար դուցէ:

Օչական իրրեւ ուսուցիչ եւս բացառիկ էր: Բնատուր տաղանդով մը զիտէր աշակերտին հոգիին աւագանը նոր կայլակներով յեցնել եւ անոր մտքին հորիզոնները բանալ: Ուսուցիչ մը որ բառերէն եւ խօսքերէն անզին կրնար երթալ, հոգիներուն մէջ բորբոքելու հրայրքը իր մտքին եւ սէրը մեր դրական նութեան:

Գասարան կը մտնէր հին բարեկամի մը նման, անտեթեւեթ եւ պարզ, առանց արուեստական միջոցներու դիմելու, աշակերտութիւնը իր ազդեցութեան ենթարկելու համար, ինչպէս սոյնը են ընել արհեստավար ուսուցիչները: Քանի մը դասապահեր բաւ էին հմայելու ուսանողները դրականութեան սիրով: Իրրեւ հայերէնի ուսուցիչ մեծ կարեւորութիւն կ'ընծայէր շարադրանքին եւ մերլուծման: Կը պահանջէր աշակերտէն որ իր նիւթին մէջ տար ակզր, գործողութեան ընթացքին մասնաւոր գիծերով լրացնէր մանրամասնութիւնները պատմութեան: Դէմ էր փնտռութեան բառերու, դրականութիւնը հոտոց նախադասութիւններու: Գեղեցիկին երթալու ալ ձգտումը շատ անգամ կը խճողէ կտորը եւ կ'արդիւն անոր ազատ ու ընտան ընթացքը: Կը թելադրէր նոյնպէս զգուշանալ մաշած ոճերէ, փոխառիկ պատկերներէ, զոր Բիշէ կ'անուանէր: Անկեղծութիւն, պարզութիւն, իրականութիւն եւ ապրում, պէտք էր երջանիկ ընդելուդումով մը զիրար լրացնէին գրուածքին մէջ:

Ունէ կտոր երբ դասարանի մէջ դրական մերլուծումի ենթարկուէր, աշակերտներու ուշադրութեան կը յանձնէր նախ հեղինակը. ո՞վ կտոր գործին ետեւը, յետոյ՝ ի՞նչ կար եւ ինչպէ՞ս կար: Ընդլայնելու մեծ ձիրք ունէր խնդրոյ առարկայ կտորէն հանելու անոր լոյսն ու իմաստը: Ապա նկատի կ'ունենար նիւթը, արտայայտութեան կերպերը, սրունք իրենց նորութեամբ, գիւտերով, մտածման փայլակներով, կեանքով, պէտք է առնինքնէն ընթերցողը: Գրական նկարագիր չինոյ եւ ահօս բացող ուսուցիչ էր Օչականը, մեթոսներու վրայ ձուլուած միտք մը չէր, մանկավարժութեան չէր հաւատարմ, բազմակողմանի ձիրքերով եւ հմտութեամբ խորունկ իր միտքը տեսութիւններ եւ կապանքներ չէր հանդուրժեր:

Սմէն գրող միայ մըն է եւ ամէն գրուածք միայնութիւն մը, կ'ըսէր: Գրող մը երեւան կը բերէ՞ իրաւ միայնութիւն մը իր անձէն, իր կեանքէն, իր հոգիէն եւ ժողովուրդէն, բարիգալուստ իրեն: Գրող մը պէտք է կարենայ իր երկերուն մէջ զննել մեր ազգային հաւաքական զգայնութիւնը, աշխինքն ցեղային ապրումներու սարուածք, մեր մտքին քանդակները, մեր հոգիին շնորհները, արուեստի զգայարանքին կնիքն ու փաստը:

ԵՂԻՎԱՐԴ

Շարունակելի (1)